

A szemantika alakzatai

	Az alakzat megnevezése	Az alakzat leírása	Példa
Immutációval létrejött alakzatok	<i>Metafora</i>	Két fogalom vagy jelenség kapcsolatán alapul közös külső vagy belső vonásaik vagy hangulati egyezés alapján	„ <i>Országok rongya, könyvtár a neved...</i> ” „Ott térdel a <i>gyöngypár</i> , kezében a lant.”
	<i>Megszemélyesítés (perszifikáció, prozopopeia)</i>	Olyan <i>metafora</i> , amelynek egyik eleme fogalom, természeti jelenség vagy tárgy, a másik élőlény, s ennek tulajdonságait átvisszük az elsőre	„ <i>Beszél a fákkal a bús őszi szél, Halkan beszélget, nem hallhatni meg;</i> ”
	<i>Katakrézis</i>	1. Ha még nincs megfelelő szó egy fogalomra, helyette idegen szót vagy a saját nyelvben eredetileg más jelentésűt használunk 2. Képzavar (a barbarizmus egyik változata)	„az idő kereke majd megoldja”
	<i>Metonímia</i>	Egy adott szó egy másik szót helyettesítve új jelentéssel gazdagodik. A kapcsolatba kerülő fogalmak viszonya lehet: <i>ok-okozati, térbeli, időbeli</i> vagy <i>anyagbeli érintkezésen alapuló</i> .	„ <i>Jöjjön az udvar!</i> apraja, nagyja... <i>Jöjjön elő Bárc, a falu, mind!</i> ” alszik a város; századunk felfedezései; nincs egy vasa sem
	<i>Szinekdoché</i>	Hasonló a metonímiához → nem tartalmi az összefüggés, hanem fogalom terjedelmében van eltérés: általában rész-egész, nem-faj, egyes szám-többes szám viszonya	„ <i>Küzdött a kéz, a szellem működött, Lángolt a gondos ész, a szív remélt.</i> ”
	<i>Hiperbolé</i>	Túlzás, felnagyító vagy kicsinyítő jellegű jellemzés	„ <i>Kinek magassága az eget éri, Kinek szélessége Tisza-partját éri.</i> ”
	Antonómázia	Tulajdonnév helyett köznévi használta jellegzetes melléknévvel (a név ismétlése helyett alkalmazzák)	„ <i>Én ilyenek látom, hallom, ismerem az érzelmek világát Árpád honában.</i> ”
	<i>Perifrázis</i>	Körülírás: a megnevezés helyett egy szó szerkezet vagy egy mondat (több mondat) áll	„ <i>Kumilla szép haja megkötözé szívét Ifjú Delimánnak.</i> ”
<i>Homonímia</i>	Azonos alakúság, de eltérő jelentés: a paronómázia egy sajátos esete lehet ennek	„ <i>Ajándék, mellyel meglepem E kávéházi szegleten Magam Magam.</i> ”	

Pragmatikai (beszéd)alakzatok

	Az alakzat megnevezése	Az alakzat leírása	Példa
A közönséghez fordulás alakzatai	Obsecratio	Könyörgés, kérés, melynek célja: a hallgatóság, a közönség megindítása, megnyerése	„ <i>Adj már csendességet, lelki békességet, mennybéli Úr!</i> ”
	Licencia	Feddés, amely a közönséget veszélyre inti (a szónok bízik abban, hogy a közönség elviseli a tényeket)	Édes nemzetem, [...] im megmondom magadnak fogvatkozásaidat, olyan szívvvel és szándékkal, hogy megessmérvén magad is, vesd ki ezt a mocskot lelkedből, reformáld vétkeidet...”
	Protropé	A szónok feddve, megintve vagy ígéretek által hallgatóit cselekvésre buzdítja	„ <i>Ébredj, hazám, mert ha most nem ébredsz, Soha többé nem lesz ébredésed, S ha ébredsz is, annyi időd lesz csak, Míg nevedet sírkövedre vése!</i> ”
	<i>Aposztrophé</i>	Megszólítás: a beszélő a címzetthez	„ <i>Hírhedett zenésze a világnak,</i>

Forrás: SZABÓ G. Zoltán – SZÖRÉNYI László, *Kis magyar retorika. Bevezetés az irodalmi retorikába*, Bp., Helikon, 1997. (Ezt a – főképp példaanyagában – bővített kiadást használjuk, az 1988-as, első edíció szűkebb.)

		fordulással fejezi ki a hozzá való viszonyát	Bárhová juss, mindig hű rokon!”
Kérdésalakzatok	Interrogáció	Olyan kérdés, amely valójában kijelentésként is elhangozhatna (nem várunk rá választ)	„Mennyit türe tizen négy esztendeig Jákob, hogy egy leányt magáéavá tégyen? Mi tehát semmit ne szenvedjünk-e a mennyei boldogságért?”
	Epiplexis	Feddő, szemrehányó kérdés	„Meddig alszol még, hazám? Szántanak szomszédid, S a magokéhoz oda- Szántják földed szélit.”
	Szubjekció	Költött (valójában monologikus) dialógus: a monológ megtörése kérdés-felelettel, amelyeket a fiktív partnerhez intéz a szónok	„Itt talám valaki engemet megszóllít s kérdi tőlem: mit akarsz ezekből a sok beszédekből kihozni? (...) Én arra rövideden felelek, meg is duplázom kiáltásomat: fegyver, fegyver, fegyver kívántatik.”
	Dubitáció	A szónok kérdésében megjuttassa saját tanácsalanságát,	„Ó népem, mit gondoljak már felőled, <i>Higgyem, ne higgyem</i> áhitott jövődet?”
A tárgykezelés alakzatai	Antitheton	Két, tartalmilag ellentmondó jelenség szembeállítására azért, hogy egyik a másikat megvilágítsa	„Rang és birtok <i>egyesek sajátja</i> : a nemzet és a haza nevében <i>mindenki osztozik</i> .”
	Kiazmus	Egy szintagmának v. mondat szerkezetnek fordított ismétlése egy mondaton vagy szövegrészen belül (a+b b+a)	„Testvérünk voltál, s lettél apánk.”
	Kommutáció	Az előbbi összetettebb változata: ellentétes tartalmú szó ismétlődik a szótövek és (legtöbbször) a szintaktikai szerepek felcserélésével	„Gyógyítasz s bort mérsz. Italod két érdem: érzem <i>Gyógyszereden borodat, gyógyszeredet borodon.</i> ”
	Oximoron	Egymást kizáró fogalmakból álló ellentét	„... <i>hogy szeretlek, te édes mostoha.</i> ”
	Disztinkció	Egy már előforduló szó megismétlődése más jelentésárnyalattal, nagyobb hangsúllyal	„Nem kell mindent megcsinálnod, azt is ám, amit én akartam: te <i>kiállod!</i> (Én már <i>kiállok.</i>)”
Érzelmi alakzatok	Exclamatio	Felkiáltás (indulat kifejezésre szolgálhat)	„Ó, idők, ó, erkölcsök!”
Dialektikus alakzatok	Anticipáció	Előrevetítés → az ellenfél érveit így eleve elhárítja a beszélő	„ <i>Hát rossz vagyok? szóltan? borús? hideg? Bocsáss meg érte.</i> ”
	Permisszió	Megengedés: 1. a szónok ellenfele belátására bízza, hogy elfogad-e valamit érveiből 2. a vitapartner érvelésének látszólagos elfogadása → ez általában gúnyos, ironikus	„Mártsad tejbe-vajba, mit se kímélj tőle, Majd derék fajankó válik úgy belőle.”

A mondatalakzatok

	Az alakzat megnevezése	Az alakzat leírása	Példa
Adjekcióval létrejött alakzatok	Appozíció	Egy megnevezés előtt alkalmazott — sokszor redundáns — szószerkezet, tagmondat	„Ami volt a púni népnek Carthago, (...) a franciáknak Párizs, az oroszoknak Moszkva, az olaszoknak Róma — az volt minékünk Budavár.”
	Intrerozóció	Közbeékelés: az elbeszélés, érvelés folyamatosságának megszakítása	„S mégis — <i>be különös ország</i> — Megint dacosodnak a szemek.”
	Regresszió	Utólagos részletező ismétlése valamely korábban előforduló kifejezés(ek)nek	„Fájdalom és düh habzik szívemben Fájdalom, mert dűledék hazámra Uj viharok közeledtet látom, És düh, düh, mert tétlenkedünk...”

Forrás: SZABÓ G. Zoltán – SZÖRÉNYI László, *Kis magyar retorika. Bevezetés az irodalmi retorikába*, Bp., Helikon, 1997. (Ezt a – főképp példaanyagában – bővített kiadást használjuk, az 1988-as, első edíció szűkebb.)

	Hasonlat (<i>similitudo</i>)	A szemléletesség eszköze: valamit mással összevetve teszünk elképzelhetőbbé, árnyaltabbá	„megfoghatatlan volt, mint az álom”
Detrakcióval létrejött alakzatok	Interrupció	Elhallgatás: a szöveg lényeges elemét, gondolatát, mondatát hallgatja el a közlő	„Kendé bizony az árnyéka <i>Mert olyat mondok, hogy még a ...</i> ”
Transzmutációval létrejött alakzat	Hiszterológia	A logikus időrend megbontása, sorrendi cseréje mondaton belül, vagy szövegben	„...komámasszony (...) <i>Űsse agyon férjét, és szidja meg istenesen...</i> ”
Immutációval létrejött alakzat	Allegória	Az irodalmi mű egészén vagy egy részletén végighúzódo metafora vagy megszemélyesítés <i>teljes allegória</i> (implicit) → a rejtett gondolatnak nincs lexikális nyoma; <i>vegyes allegória</i> (explicit) → a gondolati sík egy része a megfogalmazásban lexikálisan is jelen van	„Ős patkány terjeszt kórt miközöttünk, a meg nem gondolt gondolat, belezabál, amit kifőztünk, s nem emberből emberbe szalad.”
	Irónia	Valamely dolgot, tárgyat, személyt, tulajdonságot, eseményt stb. nem a valóságnak megfelelően nevez meg, hanem olyasmit állít, aminek a szituáció ellentmond, s így azt tagadássá minősíti át.	„Én is éltem...vagy nem élet Születésen kezdeni, És egynehány tized évet Jól-rosszúl leküzdeni?”
	Enigma	Eredetileg közmondás vagy epigramma formában megfogalmazott irodalmi rejtvény	Reggel négy lábon, délben két lábon, este három lábon jár.
	Averzió	Elfordulás: közönségtől, tárgyalt dologtól, beszélőtől	„Szók, szók, ti pártütők, kik hajdan ami volt érthetetlen, megsugátok, és fegyverre a bút edzé harmóniátok, miért hagytok így dadogni most a világ előtt?”